

laní barónky Lujzy Amálie Zay, ktorá mala veľký vplyv na vzdelanie svojich potomkov. Tomáš Janura píše o dvoch kaštieľoch v Hanušovciach nad Topľou.

Tretí blok štúdií je venovaný knižnej kultúre a vzdelanosti. Vladimír Segeš opísal svetoznámu *Schedelovu kroniku*, jej vydania i jej osudy. Poukázal na to, že dve verzie kroniky – latinská a nemecká sa nezhodujú, i keď boli vydané v tom istom roku (1493). Táto kronika predstavovala vrchol vtedajších poznatkov a predstáv o svete. Ako prílohy publikuje texty o Uhorsku z nemeckého vydania. Eva Frimmová píše o zbierke básní Petra Fradelia, ktorú napísal pri príležitosti zasadania uhorského snemu roku 1618. Mária Kohútová sa venuje dielu Samuela Timona Purpura Pannonica, ktorý napísal životopisy 22 kardinálov. Sú zaujímavé aj z hľadiska celouhorských dejín, lebo väčšina z nich zastávala funkciu ostrihomských arcibiskupov a boli prítomní pri významných politických aktoch. Klára Komorová opisuje raritné vydania, ktoré sa zachovali v knižnici Johanna Georga Schwandtnera. István Monok si všima opisy európskych knižníc od uhorských cestovateľov zo 16. – 17. storočia. Helena Saktorová skúma torzá historických fondov v šľachtickej knižnici Zayovcov. Mikuláš Čelko spracoval lokalizáciu knižníc v Banskej Štiavnici v 16. – 17. storočí. Blanka Szeghyová skúma cestopisný román *Uhorský či dácky Simplicissimus*, ktorý vznikol roku 1683, ale v polovici 19. storočia bol znovu vydaný a upravený Johannom Christianom Seizom. O obľube tohto diela svedčí aj použitie niektorých údajov v beletrii (Mór Jókai) i neskôr v 20. storočí a v súčasnosti. Autorka na základe najnovších výskumov identifikuje autora, ktorý chcel pôvodne ostať v anonymite. Miroslav Kamenický skúmal štúdium a ďalšie osudy absolventov z Bratislavy na Akadémii výtvarných umení vo Viedni v 18. storočí. Adriana Matejková nakoniec opisuje činnosť študentských literárnych spoločností na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici v 19. – 20. storočí.

V závere je výberová bibliografia prác Viliama Čičaja, ktorú zostavila Alžbeta Sedliaková. Už samotný pohľad na ňu svedčí o množstve produkcie a šírke bádateľského záujmu jubilanta. Možno konštatovať, že recenzovaný zborník je dôstojným príspevkom k životu a dielu Viliama Čičaja a v ňom publikované príspevky sú cenným prínosom k problematike, ktorú skúmajú.

Július Bartl

HRUBOŇ, Anton. *ALEXANDER MACH. Radikál z povolania*. Bratislava: Premedia, 2018, 439 s. ISBN 9788091596674.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.1.12>

Monografií venovaných výrazným postavám slovenskej politiky 20. storočia nie je mnoho. Preto je vydanie každej z nich publikačnou udalosťou. Historickou reflexiou života Alexandra Macha sa zaoberá monografia z pera Antona Hruboňa. Ide o druhú vedeckú monografiu, ktorá sa venuje Machovej osobnosti, po knihe *Mat' svoj štát znamená život* od Františka Vnuka. Autor je už známy niekoľkými monografiami, za všetky uvedieme „*Blaho vlasti – zákon najvyšší!*“ *Národná obec fašistická a Slovensko (1926 – 1938)*.

Kniha s názvom *Alexander Mach radikál z povolania* postupuje chronologicky, usilujúc sa mapovať život hlavného aktéra. Prvá kapitola je opisom detstva a štúdií mladého Macha. Snaží sa zachytiť sociálne, kultúrne a etnické prostredie vtedajšieho Slovenského Medera, vplyv Ferdiša Jurigu na ideovú orientáciu Machovej rodiny, zachytáva peripetie Machových klerikálnych štúdií. Už na tomto mieste autor hľadá ideový zdroj postoja k slovenským Židom.

Prvá podkapitola druhej kapitoly pojednáva o krachu Machových štúdií (otázku príčiny necháva otvorenú). Zaoberá sa počiatkom Machovej novinárskej a organizačnej politickej činnosti, pričom sa usiluje zachytiť aj jeho sociálnu situáciu. Autor v druhej podkapitole predmetnej kapitoly opisuje Machovo hľadanie politického presvedčenia, ako aj ideový príklon k talianskemu fašizmu, ktorý bol pre neho príznačný v 20. rokoch 20. storočia. Načrtáva okolnosti vzniku Rodobrany, inšpirované vytvorením Junobrany, ako aj vplyv Vojtecha Tuku na Macha. V tejto súvislosti autor pripomína dôležitú manažérsku rolu Macha v Rodobrane. *Nota bene*, hoci to Hruboň *expressis verbis* neuvádza, v súvislosti s Machiavelliho typológiou politicky činných jedincov, autor vykresľuje Tuku ako politickú osobnosť, ktorej by zodpovedalo označenie líška. Mach je zasa stelesnenie priamočiareho, úprimného až prostorekého politika, v Machiavelliho typológii alegorizovaného ako lev. Pravda, celoplošne nemožno orientáciu na fašizmus spájať so špičkami vtedajšej Slovenskej ľudovej strany. Hruboň pripomína, že Mach bol obratný rečník, ktorý dokázal zožať potlesk aj na komunistickom zhromaždení, kde sa dostal občas na tribúnu logistickou chybou usporiadateľa.

V ďalšej podkapitole autor zachytáva Machovu činnosť na pozadí Tukovho politického procesu. Reaguje aj na najnovšie monografie autorov Zuzany Illýovej a Michala Malatinského *Dva procesy s Vojtechom Tukom* a Petra Fedorčáka *Vojtech Tuka. Tuka proti republike – Proces 1929*. Popisuje Machovo zatknutie, vyšetrovaciu väzbu i oslobodenie. Štvrtá podkapitola pojednáva o jeho politickej a novinárskej činnosti v prospech autonomizmu v rokoch po procese s Tukom. Autor v nej popisuje vzťah, postoj i kontakty so slovenskými komunistickými politikmi prvorepublikových čias, ako aj Machove dotyky s Pribinovými slávnosťami v Nitre. Venuje sa kriminalizovaniu a perzekúcii Machovej osoby počas medzivojnového obdobia, ako aj odozve daných udalostí u Macha. Pozornosť zameriava aj na Machovu rolu v pokuse získať vplyv HSĽS na organizáciu Orol. Načrtáva i očakávania a sklamanie od nástupu Milana Hodžu a Edvarda Beneša do najvyšších politických funkcií. Autor sa snaží zdokumentovať, že v uvedenom období Mach nebol stúpencom Hitlerovej politiky, naopak, skôr pozitívne oceňoval autoritatívne režimy odlišné od nemeckého nacizmu. Posledná, pomerne rozsiahla podkapitola opisuje Machovu činnosť v období radikalizácie HSĽS. Mach sa stáva šéfredaktorom *Slovenskej pravdy*, denníka, ktorý nebol závislý na názoroch vtedajších provládnych periodík. Hruboň sa usiluje zachytiť Machov vplyv na formuláciu záverečnej rezolúcie na zjazde HSĽS v Piešťanoch, kde radikálny smer dostal zelenú od predsedu strany. Subkapitola neobchádza ani pokusy špičiek HSĽS skontaktovať sa s predstaviteľmi výkonnej moci Maďarska, čo sa usiloval realizovať práve Mach, ktorý maďarčinu dobre ovládal.

Do jesene 1938 sa nedalo hovoriť o väzbách HSĽS na československé nemecké politické strany ani na nacistické Nemecko. Počas politickej krízy v lete a jeseni 1938 opisuje

monografia Macha ako jedného z hlavných aktérov radikálnej proautonomistickej politiky. Autor píše o vzťahu Macha k vznikajúcej Hlinkovej garde, o Machových antisemitických vyjadreniach. Viac sa venuje septembrovým udalostiam z toho roku v súvislosti s ich osobitným významom pre Macha. V uvedených dňoch vníma autor Macha ako politika, ktorý už neveril v dohodu s Čechmi a prejavoval sa radikálnejšie než Sidor. Treba podotknúť, že práve tu sa Mach prejavil ako realistický i odvážny politik, ktorý medzi prvými vyslovil požiadavku štátnej samostatnosti, ktorá sa neskôr stala skutočnosťou. Možno s autorom súhlasiť, že po vyhlásení autonómie už Macha k Československu nepýtalo nič. V plnej nahote to odhalil v známom prejave v Rišňovciach. Hruboň opisuje dané postoje i v kontexte Viedenskej arbitráže. Dôvodom Machovej afinity k Nemecku bol odmietavý postoj Maďarska a Poľska voči eventualite samostatného Slovenska. Autor zachytáva i pôsobenie Macha ako vedúceho Úradu propagandy. Spomínaný úrad nemal dlho právnu subjektivitu a musel pracovať v súčinnosti s ministerstvom vnútra. Autor opisuje i Machov postup v štruktúrach HG.

Hruboň sa venuje i Machovmu vzťahu k Židom. Opisuje Machov antisemitizmus ako daný na inom, než rasistickom základe. Alexander Mach podľa vlastných slov nemal rád Židov, vnímal ich ako tých, ktorí okrádali Slovákov, boli príčinou ich eventuálneho alkoholizmu a svoje zohralo aj konfesiónálne hľadisko. Možno súhlasiť s autorom, že Mach nechcel pristupovať k Židom živelne i s tým, že je priamo zodpovedný za vysťahovanie Židov zo Slovenska. Pristupoval k nim v súlade s neakceptovateľným princípom kolektívnej viny, podobne ako neskôr Beneš k Nemcom.

V závere dlhjej subkapitoly autor pojednáva o okolnostiach súvisiacich s tzv. Homolovým pučom. Deskribuje dnes všeobecne známy Sidorov ústavný postoj, snaží sa zachytiť pozície a rolu Macha v predmetných udalostiach. Poukazuje na dištinkciu medzi postojom Sidora a Macha v uvedených dňoch.

Tretia kapitola zachytáva kľúčové obdobie, v ktorom Mach zastával najvyššie politické pozície. 14. marec 1939 autor opisuje ako najvýznamnejší deň v živote A. Macha, v súlade s jeho vtedajším i neskorším hodnotením. Spomína aj Machove konflikty s radikálom Karolom Murgašom a umierneným politikom Ferdinandom Ďurčanským. Oproti príliš radikálnemu Murgašovi vyšiel ako víťaz, aj keď nacistom prekážal Machov slovenský nacionalizmus. Autor podrobne opisuje konflikt Ďurčanského a Macha, ktorý vyústil do salzburgských rokovaní, maskovaných ako „informačná cesta“. Preferovanie Macha a Tuku nacistami síce viedlo k formálnemu vyhláseniu slovenského nacionálneho socializmu, ako aj k personálnym zmenám vo vláde v neprospech Ďurčanského, ale samotní Nemci si nedovolili stavať Tuku a Macha nad Tisa. Ako trefne píše Hruboň, Mach bol skôr dôsledný Hitlerov spojenec než konzekventný nacionálny socialista.

Salzburské rokovania priniesli Machovi pozíciu ministra vnútra a neskôr aj hlavného veliteľa HG. V súvislosti s treťou kapitolou treba kriticky podotknúť, že autor nie vždy konzekventne a konzistentne pracuje s pojmami fašizmus a nacizmus. Najmä v uvedenej kapitole oba pojmy nedostatočne odlišuje, pričom z hľadiska sociálnej filozofie a politológie neznamenaajú to isté – fašizmus napr. neobsahuje prvok rasizmu. Autor opisuje Machov boj o obsadenie pozícií radikálmi, ako aj ideový boj radikálne a konzervatívne orientovaných prúdov HSLS. Výsledok tkvel jednak v akceptovaní niektorých politických personálnych zmien prezidentom, na druhej strane, paradoxne, i upevnením jeho

postavenia cez vyhlásenie vodcovského princípu. Autor sa dotýka i témy, či plánoval Mach zvrhnúť Tisa, kde dospel k záveru, že to tak nebolo.

Autor sa venuje Machovmu aktívnemu podielu na roztáčaní kola židovských deportácií zo Slovenska. Pri všetkom uznaní, s akou hĺbkou to realizoval, treba kriticky podotknúť, že Hruboň sa dostatočne vedecky nevysporiadal s tvrdením, že keď sa Mach dozvedel, čo sa so Židmi deje, transporty zastavil. Bez jeho zásahu by neboli transporty Židov zastavené, pričom rolu v tom zohral list biskupa Vojtaššáka, ktorý sa našiel roku 2013 v archíve UPN. Autor mal uviesť dostatočné argumenty, ak túto skutočnosť podporia. V závere dokonca hypoteticky priamu kauzálnu spojitosť Macha so zastavením deportácií pripúšťa. Ak teda áno, mal sa s problematikou vyrovnáť pokusom zodpovedať túto otázku. Fakty každopádne hovoria, že po zastavení deportácií roku 1942 Mach už nijaké ďalšie deportácie neorganizoval. V tomto mal napr. iný postoj ako premiér Tuka.

Hruboň v kapitole napokon opisuje Machovo pôsobenie na činnosť UŠB, známu epizódu s organizovaným zájazdom komunistov na Ukrajinu, perzekúcie oponentov režimu, ako aj Machovu vratkú pozíciu v rámci štruktúr HG. Autor uvádza prípady, keď samotný Mach nariadil zastavenie konkrétnych foriem perzekúcie (najčastejšie väzenia) u niektorých osôb. Zdôrazňuje, že Mach napriek svojmu radikalizmu v skutočnosti nelenže nebol dôsledným stúpencom nacionálneho socializmu, ale ho ani nepoznal v celej totalite. Rovnako zdôrazňuje, že najmä po eliminovaní politických aktivít premiéra Tuku sa Mach čoraz viac názormi i skutkami blížil ku konzervatívnemu krídlu, reprezentovanému prezidentom Tisom a vzdŕaľoval sa nacistickým poradcom. Naopak, ako nové razantné radikálne nacistické krídlo sa formovala skupina okolo Otomara Kubalu.

Vypuknutie povstania znamenalo radikálne oklieštenie právomocí slovenských štátnych orgánov v prospech nemeckých armádnych zoskupení, ktoré obsadili štát. Autor sa dotýka aj málo známych skutočností o reálnom stretnutí Macha s partizánmi v Žiline v auguste 1944, ktoré patrí medzi kuriozity zo života hlavného protagonistu monografie. Hruboň sa rovnako zamýšľa aj nad mierou informovanosti Macha o prípravách povstania a vyvodzuje záver, že bol informovaný o určitých pripravovaných aktivitách odboja, ktoré však boli parciálneho charakteru. Gottleb Berger, veliteľ okupačných vojsk, inicioval značné personálne zmeny v slovenských štátnych orgánoch, ktoré disponovali len zlomkom pôvodných kompetencií. Mach si podržal funkciu ministra vnútra, no jeho faktické kompetencie zostávali v rámci logistiky evakuácie. Neobhájil pozíciu veliteľa HG, ktorá sa formálne neobsadila, hoci gardu fakticky viedol radikálny Kubala. V závere kapitoly opisuje príchod frontu a odchod Macha z Bratislavy večer 2. apríla 1945, keď už sovietske jednotky kontrolovali bratislavskú Krížnu ulicu.

Predposledná kapitola sa zaoberá exilom, zatknutím, procesom a väznením A. Macha. Napriek faktograficky dobre spracovanému materiálu možno pripomenúť, že by sa žiadalo viac venovať 23 rokom života Macha vo väzniciach. Autor sa obsažnejšie nevyjadruje k správaniu americkej armády voči zaisteným, napr. v konfrontácii so spomienkami K. Murína, z nášho pohľadu mal dôkladnejšie analyzovať väzenské roky Machovho života. Je pritom významné, že vyjadrenia spoluväzňov o Machovi boli pozitívne, vrátane jeho politických oponentov.

Posledná kapitola pojednáva o dvanástich rokoch života Macha po jeho prepustení z väzenia. Navzdory faktograficky korektným stranám mal z nášho pohľadu autor veno-

vať väčšiu pozornosť akcii ŠTB, ktorá sa usilovala odcudziť jeho pamäti, v neúspešnej snahe zabrániť ich zachovaniu. Autor predmetný problém iba načrtnol. Rovnako sa domnievame, že sa mohol minimálne v témach, začínajúcich vznikom 1. Slovenskej republiky vo vyššej miere oprieť o naratívne pramene, ktoré však v predkladanej práci úplne neabsentujú, sú však vzácné.

Pozitívom monografie je najmä, že autor sa neusiluje napísať hanopis ani hagiografiu o osobnosti Alexandra Macha. Zdá sa, že sa pokúša o vyvážený pohľad a nie je poplatný nejakému konkrétnemu názoru z hľadiska filozofie dejín. Kniha priniesla aj niektoré dosiaľ menej známe detaily z Machovho života. Snaží sa načrtnúť aj ideové názory Macha. Keďže niekoľko kritických poznámok sme už uviedli, na záver aspoň jednu pripomienku. Očakávali sme viac reakcií – súhlasných či polemických – na monografiu o Machovi od Františka Vnuka, ktorá je do vydania Hruboňovej knihy jediným Machovým životopisom.

Oceňujeme rozsiahlu bibliografickú základňu a komplexnosť spracovania tém monografie. Je chvályhodné, že po štvrtstoročí zaznamenáva slovenská historiografia ďalšiu vedeckú monografiu venovanú osobnosti Alexandra Macha.

Marián Ambrozy
VŠMP ISM Slovakia v Prešove

ŠIMEČKA, Martin Milan – POSCH, Martin – BOHUŠ, Michal. *VŠETKO MALO BYŤ INAK. Slovensko po roku 1945*. Bratislava: Centrum environmentálnej a etickej výchovy Živica, 2019, 218 s. ISBN 9788097296230.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.1.13>

Napísať recenziu na túto publikáciu som sa rozhodol z viacerých dôvodov. Dva z nich sú najdôležitejšie: Predovšetkým sa už niekoľko desaťročí zaoberám najnovšími politickými dejinami Československa a Slovenska obzvlášť a skoro pätnásť rokov som tiež pôsobil ako externý stredoškolský profesor dejepisu. Taktiež ma upútal cieľ, ktorý si v úvode tejto publikácie stanovil jediný profesionálny historik z celého autorského kolektívu a pracovník Historického ústavu SAV Martin Posch: „*Poskytnúť študentom text, vďaka ktorému získajú nové, resp. presnejšie informácie o období a systéme, ktorý určoval vývoj v tejto krajine viac ako štyridsať rokov.*“ Je to celkom iste veľmi potrebná vec, no trochu ma zarazilo, že sa na to odhodlal historik, o ktorom sa v „antré“ tejto knihy uvádza, že „*vo svojom výskume sa zaoberá aktivitami britských spravodajských služieb počas druhej svetovej vojny v strednej Európe*“. Zdá sa, že to je úplne iná problematika ako tá, ktorej sa v tejto práci venuje...

Ako bývalý stredoškolský profesor tiež plne súhlasím s Michalom Bohušom, že „*dejepis nemá byť o memorovaní a reprodukcii množstva faktov, ale najmä o premýšľaní, utváraní postojov a hodnôt, argumentácii a získavaní zručnosti*“. Taktiež súhlasím s tým, že historická veda i výučba dejepisu sú nesmierne komplikovanou problematikou